

DE NATUUR VAN DE MAAND

HAGEN EN HOUTWALLEN

**GEMEENTELIJKE SCHOOL- EN KINDERTUINEN
RAALTESTRAAT 4 – 'S-GRAVENHAGE**

Veranderingen in het aantal benodigde exemplaren moeten
– bij voorkeur schriftelijk – worden opgegeven aan het bureau

**Redactiecommissie:
J.A. Nijkamp (eindredacteur)
W.G.F. Schroevers, H. Wals, J.A. de Vrind**

Serie XXXI – 1980, no. 4

■ Fase III (klas 5 en 6)

- Doelstelling: Zie fase I en II. Daarnaast geven we de kinderen een idee van de voor- en eventuele nadelen van hagen en houtwallen in wat groter verband en de problemen om een en ander in stand te houden.
- Tijdsaanduiding: Verspreid over het hele jaar kan er aandacht aan het onderwerp worden besteed.
- Benodigdheden: mesjes, karton, verf, takjes, snoeimateriaal (zie fase II) bouwplaat van een boerderij.

Met behulp van de plaat gaan de kinderen uitzoeken wat er allemaal met het materiaal uit hagen en houtwallen gedaan werd. Aanvullend daarop is wat zijzelf ermee kunnen doen. Misschien kunnen zij wel een bezem maken van berkenrijshout of hengsels, handvaten en dergelijke kunstig omwikkelen met braamsplent. N.a.v. een wandeling of excursie gaat de klas twee maquettes maken. Op de ene komt een moderne boerderij met ligboxstallen, een beplanting om het huis en afrasteringen van draad. Op de andere zien we een kleinschalig landschap, eventueel met een aantal boerderijen (er zijn zelfs bouwplaten van verschillende types te koop) met allerlei hagen en houtwallen. Ideaal zou zijn, de kinderen actief te laten deelnemen aan beheerswerk. Het grote bezwaar is dat dit 's winters plaats vindt en werkweken houdt men liever 's zomers. Wellicht kan hier in een weekend of een dag wat aan gedaan worden. Men zal contact moeten zoeken met instanties als Staatsbosbeheer, Stichting School in Bos en Landschap of lokale beheersmensen om het werk te leiden. Het afzagen (zie hfdst. 4) kan nl. ten dele goed door kinderen gedaan worden. Veel zal hier afhangen van uw eigen initiatief. De plaat kan weer uitgangspunt zijn voor het kijken naar dieren en planten. In de meeste gevallen zullen de kinderen heel andere dieren en planten tegenkomen, die toch weer een eigen eenheid vormen. Ongetwijfeld zullen ze ook veel verwaarloosde of verknoeide houtwallen zien. Al deze buitenactiviteiten kunnen via kringgesprekken en eventueel een rollenspel uitmonden in een conclusie. De partijen in een rollenspel zouden kunnen zijn:

- de moderne boer
- de alternatieve boer
- de man die een grote weg wil aanleggen dwars door een heggenlandschap
- dieren, bomen en natuurbeschermers, deze laatste zullen ongetwijfeld een hagepreek houden.

J. Wartena

HAGEN EN HOUTWALLEN

Tekst Achtergrondinformatie: J. Wartena
Tekst Didactische aanwijzingen: J. Wartena
Tekeningen: A. Nijkamp-de Jeeger

Lessuggesties:

- a. Samen met de klas maken we een inventarisatie van de verschillende soorten terreinafbakening (w.o. hagen) in de buurt van huis en school. Daarbij kunnen de voor en nadelen besproken worden waarbij de aard en de frequentie van het onderhoud eveneens aandacht verdient (verven, snoeien, vernieuwen).
- b. de cultuurhistorie van hagen/houtwallen met daarbij aandacht voor de oorspronkelijke functies zoals:
 - bescherming tegen wind, stuifzand en bodemerosie
 - bescherming tegen wild, vee, andere mensen.
- c. de produkten van de hagen/houtwallen en hun toepassing: randhout, timmerhout, geriefhout, eikeschors, doorns, vruchten en dranken, braamranken.
- d. de verscheidenheid aan planten en hun bewoners waarover de achtergrondinformatie uitvoerige gegevens biedt.
- e. de karakteristieke haagplanten (liguster, beuk, meidoorn e.a.) hun groei en onderhoud en de daarbij gebruikte gereedschappen (snoeimes, snoeischaars, elektrische snoeischaar e.d.).

Eventueel vraagt u daarbij toelichting op en demonstratie van de werkzaamheden door een medewerker van de plantsoendienst in uw gemeente.

Winteractiviteiten.

De eerste opdracht aan de kinderen is om 's winters te gaan kijken naar heggen. Ze moeten nagaan waar ze staan (nog steeds dicht bij huis), dus om scholen, tuinen e.d. Dan moeten ze kijken of de heggen in de winter groen zijn (hulst, coniferen, meestal ook liguster), kaal zijn (b.v. meidoorn) of vol met verdorpe bladeren (berk, eik), die vaak een warme, bruine kleur geven.

De tweede opdracht is het zoeken van oude vogelnesten. Dit kunnen ze het beste eind november, december en begin januari doen. Waar zitten ze, hoeveel, hoe hoog? Uit welk materiaal zijn de meeste gemaakt?? In het begin van de herfst kunnen we bladeren van verschillende heggen verzamelen en drogen in een oud telefoonboek. We kunnen ze op een groot vel plakken en in de klas hangen.

We gaan ook eens naar de vogels zelf kijken. Welke zitten er graag in de heg?

Via de schoolbioloog of plantsoendienst zorgen we in de winter flink wat snoeimateriaal te krijgen. Met een snoeischaar knippen we er de takjes met knoppen af. Allerlei verschillende takjes steken we in een balletje klei. Aan elk takje hangen we een papertje met de naam. Zo krijgen we een knoppenverzameling. We snijden stukjes schors weg. Soms kunnen we op die manier hun naam erin zetten of allerlei figuren maken. Ieder kind krijgt zo zijn versierde stok.

In een afsluitend kringgesprek kan de functie van de heg in de winter ter sprake komen. Welke geeft de meeste beschutting, waar zaten de meeste vogels, welke was het mooist enz. De plaat kan hierbij eventueel een leidraad zijn.

I. INLEIDING

*„Het was in enen tsinxen daghe ¹⁾
dat bede bosch ende haghe
met groenen loveren waren bevaen”
(eerste strofe uit: van den Vos Reynaerde).*

Nog niet zo lang geleden werd het landschap van Noordwest Europa gekenmerkt door een netwerk van hagen, houtwallen, singels, aarden walletjes en stapelmuurtjes. Op die manier werden eigendomsgrenzen gemarkeerd, veeweiden omheind en wild uit het akkerland geweerd. Daarnaast hadden hagen en wallen belangrijke functies als leveranciers van brandhout, geriefhout, eikeschors voor de leerlooierij en bramen. Hoe universeel die hagen waren merken we nog aan een aantal uitdrukkingen zoals: „Achter de haag getrouwd zijn”, „Op de haag kloppen”, „De kap over de haag hangen”, „Ergens heg nog steg weten” en „Heggetje doen”, de laatste is een hele mooie, dat gewoon spijbelen betekent.

Daarnaast kennen we plaatsnamen als 's-Gravenhage en Prinsenhage die de aanwezigheid van veel heggen suggereren.

In het bekende boek „Waterschapsheugel” van Richard Adams spreken de dieren soms de taal van de haag. Meer dan bos en veld is de haag hier het symbool van de vrije natuur geworden. Een natuur die door de mens is geschapen en overal in dit deel van de wereld de plaats van de oorspronkelijke oerwouden heeft ingenomen. We noemen het dan ook liever geen „echte” natuur maar cultuur. Verderop zullen we zien hoe een oud cultuurlandschap met veel hagen of houtwallen zelfs rijker is aan planten en dieren dan de „ongerepte wildernis”.

Sinds het eind van de vorige eeuw begint dit landschap te veranderen. De oorzaken van deze veranderingen zijn meestal ingewikkeld, maar één ervan was de uitvinding van het prikkeldraad. Iedereen kan prikkeldraad uitvinden en dat gebeurde dan ook, merkwaardig genoeg, allemaal in de tweede helft van de 19e eeuw.

Vijftig jaar lang vochten advocaten om het patent te verwerven nu eens voor de een dan weer voor de ander. De productie van een heleboel prikkeldraad was in het begin nog een probleem. Dit werd echter afdoende opgelost door Joseph Farewell Glidden uit Charlestown in New-Hampshire. Na 1873 produceerde hij zoveel

prikkeldraad dat de eindeloze prairies netjes in vierkanten verdeeld werden, ondanks de protesten van de grote veebaronnen, die nog zwak naklinken in het cowboyliedje „Don't fence me in”.

Toen het prikkeldraad naar Europa kwam, betekende dit het begin van het einde van het heggenlandschap. De belangrijkste functie van al die begroeiingen was nl. om het vee „op haar plaats te houden”. Prikkeldraad was eenvoudiger, minder werk, nauwelijks onderhoud. Na de tweede wereldoorlog speelden ook de andere functies van hagen en wallen niet meer mee. De grote afbraak begon. De moderne landbouw voerde opeens allerlei bezwaren aan tegen hagen en houtwallen: bevordering van insectenplagen, nachtvorst, belemmering van de groei van aangrenzende gewassen en (belangrijkste punt) de houtwallen stonden een herindeling van het landschap in de weg. Grootschalige landbouw is niet mogelijk in een dergelijk gebied. Zo verdwenen er, meestal via ruilverkavelingen, onnoemelijke hoeveelheden hagen en houtwallen en daarmee was het gedaan met de beslotenheid en de intimiteit van veel oude landstreken.

Natuurbeschermers hebben zich steeds verzet tegen deze onttakeling. Zij hanteren daarbij een aantal argumenten. Die hierboven opgesomde nadelen gaan niet altijd op en er zijn ook voor de landbouw wel degelijk voordelen aan het instandhouden van de oude afscheidingen. Hier en daar zijn er nog houtwallen- en heggelandschappen gespaard gebleven. Staatsbosbeheer heeft zelfs nieuwe begroeiingen aangebracht in de herverkavelde gebieden. Langzamerhand willen steeds meer mensen de wallen handhaven en de heggen instandhouden.

Willen we elementen van het vroegere cultuurlandschap bewaren dan moeten we deze ook, net als toen gebeurde, onderhouden. Dat kan een probleem zijn want niets is zo arbeidsintensief als goed natuur- (eigenlijk cultuur) beheer. Dat het in deze tijd toch mogelijk is, bewijzen de knotwilgenploegen, die al jaren verwaarloosde knotwilgen snoeien (zie de Natuur van de Maand nr. 7, 1977).

Voor de onderwijzer bieden hagen en houtwallen erg veel mogelijkheden om met de leerlingen bezig te zijn, we zullen die mogelijkheden nader uitwerken en ook de mensen uit de steden niet vergeten, want heggen zijn ook daar te vinden al zijn het soms lage ligusterheggetjes. De informatie van dit nummer sluit aan bij de nieuwe

III. LESSUGGESTIES

Het onderwerp hagen en houtwallen lijkt in veel gevallen wat ver van de school verwijderd. Juist dit onderwerp vraagt er om het zoveel mogelijk buiten, ter plaatse te behandelen. Als u midden in de stad woont lijken de bezwaren onoverkomenlijk. Misschien kunt u dan contact opnemen met een schoolbioloog of de plantsoendienst. Al gauw zal blijken dat een aantal heggen ook in de stad gevonden kan worden, ze zijn letterlijk overal gemaakt.

De plaat geeft u verder een beeld van een houtwal met de verschillende zaken die men zou willen behandelen. Veel van de onderwerpen kunnen zeker ten dele ook in de klas behandeld worden.

■ Fase I (klas en en 2)

- Doelstelling: De kinderen een idee geven van het begrip heg en wat daarin leeft, en wat je ermee kunt doen.
- Tijdsaanduiding: U zou in de herfst en de lente hier enkele lessen aan kunnen besteden. Het kan heel kort zijn, een aanduiding soms, die wel telkens terug moet komen.
- Benodigdheden: Een kookplaatje, 1 kg bramen, 1 kg suiker, lege jampotjes.

Als u een vrije woensdagmiddag opoffert kunt u met de kinderen gaan bramenplukken. Ze kunnen het ook met hun ouders doen.

Hoe dan ook op een donderdagmorgen zijn er minstens 1 kg bramen in de klas. Alle kinderen proeven ze, als dat al niet lang gedaan is. Daarna maakt u in de klas bramenjam. De kinderen krijgen allemaal een boterham met de jam. U bekijkt de plaatjes met de kinderen. Ze zien allerlei kevertjes en vlindertjes. De vraag luidt nu of ze in de heg om hun tuin of langs het plantsoen of waar dan ook wel eens beestjes hebben gezien. Daarna krijgen ze de opdracht om er naar te gaan zoeken. (desnoods na schooltijd) en allemaal een kevertje of rups in het potje te doen met een blaadje erbij. Hier kunnen ze dan weer een tekening van maken. Tenslotte mag ieder kind een verhaaltje vertellen over het beestje in de heg, het mag ook een dier zijn dat ze op de plaat zien. In de 2e klas mogen ze een verhaaltje hierover schrijven.

■ Fase II

- Doelstelling: de leerlingen enig inzicht geven in het ontstaan, de verscheidenheid, de betekenis en het beheer van hagen en houtwallen.
- Tijdsaanduiding: het gehele jaar.
- Benodigdheden: diverse snoeigereedschappen, boetseerklei, oud telefoonboek, plakband, mesjes.

meer mogelijk. Ons beheer zou er tegenwoordig te duur door worden. Daarom moet elke haag of houtwal afgezet worden met een draadafrastering. Op de plaat zien we hoe dit zou kunnen. Als dit achterwege blijft vernielen paarden en koeien vrij snel de hele houtwal of heg.

IVN-plaat waarop een houtwal staat afgebeeld. De plaat geeft uiteraard maar één type aan, maar wel een houtwal die we overal in het Oosten van het land nog kunnen tegenkomen. De planten en dieren die erop staan afgebeeld zijn ook niet persé beperkt tot deze speciale (Drentse) wal, evenmin als de randinformatie over ontstaan, beheer en gebruik.

Bij de Stichting Natuur en Milieu, Noordereinde 60 's Graveland verschijnt ook een brochure over dit onderwerp. Voor verdere verdieping van de informatie is het boekje zeer aan te bevelen. In hoofdstuk 2 begin ik met de rol die hagen, singels e.d. in het verleden speelden. In hoofdstuk 3 ga ik in op de planten- en dierenwereld die we er aantreffen. Daarna een hoofdstukje over het beheer en tenslotte de lessuggesties.

1) pinksterdag

II. ACHTERGRONDINFORMATIE

II.1. CULTUURHISTORISCHE ASPECTEN

a. Oorspronkelijke functies

Bescherming tegen stuifzand:

In Engeland, Noordwest Duitsland en Jutland zijn prehistorische akkers gevonden uit de ijzertijd, omstreeks het begin van de jaartelling. In ons land liggen deze zgn. „Celtic fields” op de Veluwe, maar vooral in Drenthe. Het zijn terreinen van soms meer dan 100 ha die in heidevelden liggen. Zo'n gebied is keurig verdeeld in vierkantjes. Ieder vierkant is omgeven door walletjes. Tegenwoordig zijn die plekken vaak drassig. De walletjes verhinderen de waterafvoer. In de tijd dat hier geboerd werd, was het klimaat anders, de zomers waren vrij droog. De walletjes zullen als belangrijkste functie gehad hebben het verhinderen van bodemverstuiving.

Zandverstuivingen vormden een probleem sinds de mens landbouw is gaan bedrijven. De steentijdboeren veroorzaakten 2000 jaar eerder al verstuivingen doordat ze hun akkers op de droogste gronden aanlegden na het beschermde bos verbrand te hebben. Eenweng lang bleef het zand dreigen. Men probeerde van alles om het tegen te houden. Bij het Kootwijkerzand en langs de Loonse- en Drunense duinen legde men stuifwallen aan, die beplant werden met eik, berk en den. Die wallen zijn er nog en zijn op sommige plaatsen wel 10 meter hoog. Op Goeree, rond het plaatsje Ouddorp vinden we de *schurvelingen*, hoge, begroeiende wallen die hun ontstaan danken aan het duinzand dat steeds opnieuw over de akkertjes waaide. Het zand werd verwijderd en men maakte er de *schurvelingen* van die soms werden beplant met populieren of eiken.

Veekeringen:

De meest voorkomende reden om wallen en hagen aan te leggen was de noodzaak om de weiden van het vee te omheinen. Op Texel bouwde men van grasplaggen steile walletjes, de *tuinwallen*. De zilte zeewind verhinderde dat er bomen of struiken op geplant werden, bovendien zijn de wallen nogal smal. Wel verschijnen er na enige tijd mooie wilde bloemen als Engels gras, zandblauwtje en graskolkje op. De tuinwallen zijn nog het mooist te zien in het landschapsreservaat de Hoge berg.

In de uiterwaarden van de grote rivieren plantte men *meidoornhagen*. Allerlei andere struiken kwamen van nature de hagen verrijken, sleedoorn bloeit er in april, hondsroos en wilde liguster in juni en juli. De ondoordringbare hagen werden nog steviger gemaakt door er takken door te vlechten. Heel mooi zijn de Maasheggen waar sommige struiken meer dan 250 jaar oud zijn.

Meidoornhagen vinden we ook in de Lijmers, in Zuid-Limburg en Zeeland. In Limburg en de Betuwe werden sommige hagen heel intensief onderhouden. Deze scheerheggen worden nooit veel hoger dan 1.20 m en hebben een heel ander karakter dan de ruige, hoge hagen.

over het algemeen veel en veel beter groeien, door de luwte van het geheel, de rand mag dan iets lager zijn, het grootste deel van de akker levert meer op.

Spreeuwenplagen vormen in de kersentijd een probleem.

Diezelfde spreeuwen verhinderen echter dikwijls rupsenplagen in bossen.

De bestrijding van de ellende in de boomgaard door verwijderen van hagen en bosjes zou absurd zijn. Misschien gaan de legers dan wel slapen in de boomgaarden zelf.

Het grote bezwaar blijft toch vooral de beperking van de ruimte voor de grootschalige landbouw. Hier en daar is daar een tegemoetgekomen door lange, rechte houtwallen ver uit elkaar te handhaven of opnieuw aan te leggen. Het is beter dan niets, al hoopt iedereen, die wat meer ecologisch inzicht heeft, dat ooit de vernietigende grootschalige landbouw weer verlaten wordt en dat doordaar meer natuur, meer werk, een stabielere afzet en een gezondere werksituatie voor een boer en tuinder ontstaan.

d. Het beheer

De provincie Drenthe heeft vorig jaar enkele tonnen beschikbaar gesteld om bestaande houtwallen weer in goede staat te brengen. Het werk was uitbesteed en gebeurde volgens vaste richtlijnen. Om de zoveel meter liet men een dunne eikestam staan, de rest werd radikaal gekapt. Het hout werd als paaltjes of brandhout verkocht, de enorme takkenmassa's soms verbrand, maar helaas bleven deze ook wel eens liggen op de wallen. Het is noodzakelijk om de wallen weer om de 10 à 20 jaar te kappen, maar wel met een gevoelig oog. Mooie en bijzondere bomen moeten blijven staan. Sommige wallen hebben zich ontwikkeld tot bomenrijen, hebben daardoor een nieuwe „natuur” gekregen, die gerespecteerd moet worden. (Hoewel soms de „schaduwklacht” van de boer juist deze wallen geldt). Over het algemeen verrijkt het kappen wel, omdat uit de afgezaagde stokken weer een heleboel nieuwe loten komen die een dichte begroeiing opleveren voor vogels en dieren. Het is wel heel belangrijk dat de *gekapte takken verwijderd worden* om veruiging te voorkomen. Op den duur verarmt de bodem van de wal hierdoor en dat betekent juist een verrijking van de vegetatie.

Het beheer van hagen kan op ongeveer dezelfde manier plaatsvinden. Met hagen bedoel ik hier de zware doornhagen langs de Maas e.d., niet die om de tuintjes. De struiken moeten om de 12 jaar „teruggezet”, dat is afgekapt worden, zodat zij weer nieuw en dicht terugkomen.

Al dat gezaag en gehak zou ook niet tegelijk moeten plaatsvinden, zodat men een variatie krijgt in oude en jonge hagen en houtwallen. Dit is prima voor flora en fauna en bovendien komt het beeld dat zo ontstaat meer overeen met de vroegere toestand.

Afrasteren:

Het klinkt vreemd om vroegere veekeringen eerst weer in goede staat te brengen en ze dan nog eens extra af te rasteren. De extra zorg die de boer er vroeger aan besteedde zoals herstel van afgetrapte wallen en bijplanten van doornstruiken is echter niet

schaduw van deze wal een *oranjetip* die zoekend komt langsvliegen.

Hij legt zijn eieren op pinksterbloemen in deze streek. Vaak worden er dan gemaaid en gaat de hele zaak verloren. Maar er blijft veel over, zoveel dat we deze schitterende kleine dagvlinders elk jaar zien op de bloemen van houtwal en bosrand.

II.4. HET BEHOUD VAN WALLEN EN HAGEN

a. De bezwaren van de landbouw

De houtwal als broedplaats van ongedierte: Een aantal bladluizen leeft niet uitsluitend op cultuurgewassen. Ze kennen een afwisseling van cultuurplanten en wilde planten, de generaties wisselen dus. Zo leeft de zwarte *bonenluis* in de tussenfase op kardinaalsmuts en gelderse roos. Vooral deze laatste kan men in hagen en houtwallen op wat betere grond aantreffen. De *perebloedluis* heeft de vogelkers nodig en de *kopbladluis* de sleedoorn. De *coloradokever* overwintert graag in de strooisellaag van de wallen.

Koolrupsen (de larven van het koolwitje) ontwikkelen zich beter in de luwte van hagen of houtwallen, hetzelfde geldt voor bepaalde schadelijke wantsen zoals de *tweestippelige weidewants*. Deze laatste leggen nl. hun eieren in dode takken. Er zijn nog wel meer lastige insecten die profiteren van onze langgerekte natuurstroken evenals schimmels en bacteriën. Berucht b.v. is het *perevuur* een bacterieziekte die via de meidoorn verspreid kan worden.

b. Overige bezwaren:

Ik heb het bezwaar van „sta in de weg” al genoemd. Bekijkt men de maisakkers dan ziet men ook duidelijk dat de planten lager zijn in de schaduw van houtwallen.

In het voorjaar is het nachtvorstgevaar in de buurt van de wallen groter dan in het open veld. Spreeuwenlegers gebruiken hagen, houtwallen en bosjes graag als overnachting om overdag hun zomerse aanvallen op kersenboomgaarden uit te voeren. Zelfs het gras groeit minder in de schaduw van de wal.

c. Toetsing van de bezwaren en eventuele oplossingen

Natuurlijk kan een haag of houtwal een bron van insectenplagen zijn. Daar staat tegenover dat juist daar ook de insectenetters overvloedig aanwezig zijn. De positieve invloed van deze laatste zal in veel gevallen de negatieve effecten overtreffen. Dat neemt niet weg, dat het niet verstandig is om een meidoornhaag om een pereboomgaard aan te leggen of om gelderse roos en kardinaalsmuts in grote getale aan te planten in een tuinbouwgebied.

De keuze van houtsoorten kan in die gevallen bepalend zijn. Nachtvorstgevaar wordt aan de andere kant weer gecompenseerd door minder schade bij hevige wind door teveel verdamping. Het duidelijkst is misschien die verminderde groei van mais en andere landbouwgewassen langs de randen van hagen en wallen. Wat echter zelden gezien wordt is dat in een echt houtwallenlandschap, een gesloten landschap, deze planten

Op de hogere zandgronden vinden we de *houtwallen*. Men groef greppels en maakte aarden wallen van de uitgegraven grond. De wal was oorspronkelijk behoorlijk steil en werd dicht beplant met doornige struiken als meidoorn en sleedoorn, maar ook met eiken. Allerlei andere houtgewassen sloegen er spontaan op. In Drenthe lagen de zwaarste houtwallen tussen de madelanden, waar het rundvee graasde en de esgronden waar rogge werd verbouwd. De madelanden zelf werden door een netwerk van smallere houtwallen verder verdeeld.

Toen in de 19e eeuw op veel heidevelden bebossingen werden aangelegd moesten de jonge bomen (meest grove dennen) beschermd worden tegen de grote schaapskudden. De herder zag er geen been in om de andere kant op te kijken als ze zich te goed deden aan de boompjes. Daarom maakte men een houtwal om de bosaanplant heen. Deze *boswallen* zijn nog overal in en langs bebossingen terug te vinden. De schaduw van de bomen maakt te arm aan soorten. Meestal groeien er nog wat kromme eiken op en is de wal bedekt met een mooie moslaag. De doornstruiken zijn al lang verdwenen.

In sommige veenweidegebieden vinden we *elzenhagen* langs de sloten. Heel mooi zijn ze nog in de omgeving van Staphorst, verder o.a. in Friesland, de kop van Schouwen en in het Goor bij Aalten. De eigenlijke veekeringen zijn hier de sloten, de elzen verhinderen vooral het intrappen van de slootkanten en het dichtgroeien van de sloot met waterplanten.

Wildwallen:

Op plaatsen waar de akkers aan grote boscomplexen grensden moest het gewas beschermd worden tegen herten, zwijnen, konijnen e.d. De meest wildwallen waren dubbele houtwallen met drie greppels. Als er maar één wal was lag de greppel steeds aan de kant van de akker.

Eigendomsgrenzen:

In Drenthe had iedere boer zijn eigen akker op de gemeenschappelijke es. De grenzen werden met grote stenen aangegeven. Oudere dorpsgenoten vertellen nog wel meesmuilend hoe die stenen tijdens het ploegen wel eens een metertje verschoven. Hoe zwaar de steen ook was, een sterke boer kon ongemerkt zo nu en dan z'n akker vergroten. Hagen en houtwallen zijn niet zo maar te verplaatsen en daarom uitstekend geschikt om naast de eerder genoemd functies de eigendomsgrenzen aan te geven.

In het Utrechts-Zuidhollandse veegebied vinden we hier en daar *houtkaden*, kilometers lange dijkes langs weteringen of brede sloten die begroeid zijn met hakhout van elzen en essen. Zij vormen de grenzen tussen verschillende polders.

De eerder genoemde veekeringen zijn meestal ook eigendomsgrenzen. Dijkwijls gebeurt het ook dat greppels dichtgroeien met allerlei struikgewassen en zo een soort haag gaan vormen. De eigenaars laten dit vaak maar zo als de greppel langs de rand van hun eigendom ligt.

Tenslotte heeft iedereen met een eigen tuin de neiging om de grens daarvan aan te geven. We zien dit vaak gebeuren met meestal (lelijke) hekken, maar traditioneel hoort er een heggetje omheen.

Net als de eerder genoemde scheerheggen, moeten de tuinhagen zeer zorgvuldig geknipt worden. Meestal neemt men de Japanse liguster of een gekweekte soort van zuurbes (Berberis). Ik zou hier willen pleiten voor het gebruik van inheemse houtsoorten, die veel levendiger en natuurlijker aandoen. Het is ook niet erg als er eens een „wilde” struik tussen staat, b.v. een vlier in een beukenhaag. We kunnen hagen maken van praktisch elke houtsoort. In Drenthe zien we bij de boerderijen veel meidoornheggetjes maar ook beuk, haagbeuk en zelfs eikehagen, die heel mooi zijn. Heel mooi zijn de traditionele hulstheggen in de omgeving van Blaricum.

Beroemd zijn de hagen in Engeland rondom de „cottage gardens”. Oud, hoog en breed vormen ze als het ware één geheel nieuwe plant. Laten wij onze tuinheggetjes toch niet te laag, te smal, kortom te pettieterig maken, een haag moet oud kunnen worden.

Bescherming tegen wind en bodemerosie:

Nog steeds plant men rond boomgaarden elzenhagen om de vruchtbomen te beschermen tegen harde of gure wind. Onbedoeld maar net zo doeltreffend was de luwte die de houtwallen en hagen aan vee en gewassen gaven, evenals het verhinderen van het stuiven van de bodem. Vooral in Brabant is de verstuiwing van zandgronden toegenomen sinds men daar de houtwallen over grote oppervlakten heeft verwijderd. Behalve winderosie kennen we het afspoelen van de vruchtbare bovenlaag door regenwater op steile hellingen. Op de löss-gronden van Zuid-Limburg trachtte men afspoeling tegen te gaan door het aanleggen van terrassen, de *graften*. Deze zijn dikwijls begroeid met meidoorns of hagen die de beschermende functie versterken.

II.2. PRODUCTEN VAN HAGEN EN HOUTWAKKEN

a. Brandhout:

Het cultuurschap van een eeuw geleden was armer aan bos dan tegenwoordig het geval is. De meest gebruikte brandstoffen waren turf en hout. Dat hout kwam meestal uit de houtwallen of hakhoutcomplexen. Het waren takkebossen, zelden houtblokken. Dikkere bomen dienden als timmerhout, het was zonde om die te verbranden.

Veel Saksische boerderijen hadden een apart bakhuisje dat steeds met pannen was bedekt. De oven was apart aangebouwd. Hierin werd het brood gebakken. Daarnaast kende men het *Pot*. Dit was een schuurtje waarin een enorme ijzeren pot stond waarin aardappelschillen, ook wel voeraardappelen gekookt werden voor de varkens. De pot was van onderen een kachel en

boerenhek zien we de *roodborsttapuit*. Mijn eerste waarneming van die vogel was op precies zo'n plek, een hek in een houtwal. We zien ze niet meer zo vaak omdat de open terreintjes als heide, stuifzand e.d. tegenwoordig vaak dichtgroeien, „verruigen” zoals dat heet. De meeste ontmoeten we in lente en zomer. Een heel enkele keer ook wel eens in de winter hoewel ik hem in die tijd nooit zie. Hij broedt vlak boven de grond in bramen, struiken of wat ruigte. Ook in de volle zomer kunnen we hem zien en z'n felle kreetjes horen. (De vogelgids van Peterson vergelijkt het geluid met twee stenen die tegen elkaar worden geslagen). Hoog in de lucht zweeft een *buizerd*. Ik heb ze zo gezien, tussen de langsprietmotjes door. Kringen beschrijvend en hun langgerekte „pieuw” roepend. Buizerds kunnen we het hele jaar in en om houtwallen te zien krijgen. Hij broedt er bijna nooit, liever in een groot boscomplex. Hij zit wel graag in een houtwal op de uitkijk, van boven kijkt hij over het aangrenzende veld vooral naar muizen, maar ook andere kleine dieren. Loop- en mestkevers en vooral aas behoort ook tot zijn voedsel. Hij kan zich tegoed doen aan doodgereden verkeersslachtoffers of aan door onze nobele jagers aangeschoten konijnen of hazen. In de winter zien we vaak het brede, krachtige silhouet van deze grote stootvogel, doodstil zittend in de kruin van een overstaander.

De pad en andere dieren:

De *pad* kan zijn lange leven nog rustig uitleven in de greppel van de houtwal of ergens tussen het mos. De langgerekte begroeiingen zijn voor dit soort dieren erg belangrijk als veilige verbindingswegen tussen leefgebied en voortplantingsgebied, een vijver of slootje. Het overige cultuurland biedt hun slechts gevaren van verdroging, gifstoffen en overreden te worden door een tractor. Padden intrigeren iedereen door hun „bedachtzame” gedrag, hun uiterlijk en hun oeroude afstamming. Voor kinderen zijn het sprookjesdieren. Achter de bosviooltjes zien we een *bosspitsmuis*. Spitsmuizen zie je niet zo gemakkelijk. Je hoort ze dikwijls schel piepen. Sommige mensen kunnen dat hoge geluid niet onderscheiden. Ze zitten graag onder een dichte begroeiing van b.v. bramen. De truck is dan om plat op de grond te gaan liggen en over de schemerige bodem onder de vegetatie te kijken. Dan zie je de felle baasjes heen en weer rennen, snuffelend om hun eeuwige honger te stillen of in korte, hevige schermutselingen met soortgenoten om het jachtgebied te beschermen. De jacht is op spinnen, wormen, kevers, kortom al het kleine spul wat ze kunnen vinden. Honger hebben ze altijd.

De *wezel* verderop heeft het gepiep ook gehoord. Hij is niet dol op spitsmuizen al pakt hij ze wel. Liever heeft hij echte muizen: bosmuis of woelmuis die in de wal ongetwijfeld te vinden zijn. Doodstil zit hij even rechtop. Heeft hij de mens gezien, of niet? Een ogenblik later springt hij verder op zoek naar buit. De *blauwgroene graafloopkever* is nog ontkomen aan de spitsmuis. Het is een echte soort van houtwallen en jaagt zelf ook weer op kleine slakjes en wormpjes. Tenslotte zien we in de

bleekgele bloempjes lokken o.a. hommels aan, de zaden zijn heel mooi glimmend zwart.

d. De dieren

Vogels:

Houtwallen en hagen zijn beroemd om hun vogels. Het tijdschrift „Het Vogeljaar” wijdde er in oktober 1979 zelfs een heel nummer aan. Het aantal broedvogels met een voorkeur voor dit soort begroeiingen is buitengewoon hoog. Ook in de winter en tijdens de trek leveren de wallen voedsel en beschutting.

Heel belangrijk is hierbij het onderhoud. Als de wal „te hol” wordt, m.a.w. als de ondergroei verdwijnt is het er voor de vogels nauwelijks aantrekkelijk meer.

De vogels, die we op de plaat zien, zijn maar een kleine selectie. Ik zal ze één voor één behandelen.

De *grasmus* zit centraal in de plaat en zingt het hoogste lied, een onmuzikaal, krasserig, maar heerlijk liedje. Af en toe zal hij opvliegen tijdens het zingen, zijn kuifje opzetten en zijn staart spreiden, kortom een uiterst druk baasje. Vooral als er dichte bramen groeien in de wal zal hij er graag broeden. We zijn erg blij dat we weer wat meer van deze kleine, drukke vogeltjes zien. Tien jaar geleden was het aantal sterk teruggelopen, wellicht tengevolge van droogte in de Sahellanden ten zuiden van de Sahara. Daar overwintert dit vogeltje.

In de overstaander achter de berketak horen we vooral 's morgens vroeg de melodieuze roep van de gouden *wielewaal*. De naam is een klanknabootsing. We horen hem steeds en zien hem meestal maar even in een flits, want hij komt zelden lager dan de toppen van de hoge loofbomen. Ik heb wel het prachtige geweven nest gevonden dat steeds gemaakt wordt in een gaffeltak. Ook het nest bevindt zich steeds hoog boven je. De tropische *wielewaal* zien we maar kort: tussen mei en augustus. Er is een duif opgevlogen. We zien de witte staartzooom en herkennen de tortel. We hadden het dromerige, zachte geluid al gehoord. Net als de *wielewaal* staat de tortel voor „zomer”. Verwar hem niet met de turkse tortel, die heeft een smalle, zwarte halve halsband en rode ogen. Het geluid is heel anders, meer koeren en daarbij een vreemd „neusgeluid”. De turkse tortel is een vogel van de bebouwde kom, van parken e.d., ook wel van houtwallen en is soms een concurrent van onze tortel. Deze eerste heeft bovendien het nadeel pas laat te arriveren en weer vroeg weg te gaan. Evenals de vorige soorten op de plaat, dus een zomervogel. De turkse tortel, die pas sinds 1954 in ons land broedt, is een standvogel.

Goudvinken zie ik de laatste jaren meer dan ooit. Eerst wordt je gewaarschuwd door een zacht „dju dju” of door een merkwaardig onduidelijk liedje. Dan zie je al gauw de mooie kleuren, in het dichte groen van houtwal of bosrand vallen die kleuren op als je weet hoe je kijken moet. Het vrouwtje is van onderen meer bruin, maar beiden hebben de witte staart en witte plekken op de zwart-grijze vleugels. Fruittelers zijn niet zo dol op deze vogels omdat ze graag de knoppen uit de vruchtbomen eten. Zelfs de jongen worden gevoed met knoppen en zaden. We kunnen de vogels het hele jaar zien. Wel goed opletten, want ze blijven zoveel mogelijk in de dichte struikbegroeiingen. Op het

deze werd met takkebossen gestookt. Het stonk behoorlijk, die aardappelschillen.

In mijn jeugd stookte ook de broodbakker in de dorpen zijn oven met takkebossen. In de Achterhoek heten die bossen „*Schansen*”. We hebben vaak geholpen om van die schansen een „*mite*” (een mijnt) te bouwen achter de bakkerij. Ze werden dan zo opgestapeld dat het hout zoveel mogelijk droog bleef. De schansen waren gebonden met een buigzame eiken twijg, een *wedde*. Pogingen om deze met ijzerdraad te binden werden gauw opgegeven, toen bleek dat door het krimpen van het hout de bossen los kwamen te zitten.

Om stenen en vooral dakpannen die typische blauwe kleur te geven, stookte men de ovens met elzehout. De dakpannenfabriek Wener uit Vianen was dan ook de grote afnemer van elzehout uit hagen en beuken.

De houtwallen leverden onnoemelijke hoeveelheden brandstoffen die nooit oprakten. Ze werden nl. periodiek gekapt zo om de 10 à 20 jaar. Op den duur werd de groei natuurlijk wel minder, door bodemverarming, maar eeuwenlang waren ze toch een bron van energie. Nu iedereen opeens „energiebewust” begint te worden, tegelijk met het algemene bezit van een open haard, moeten we misschien de inmiddels vaak doorgesloten houtwallen en hakhoutbosjes weer gaan gebruiken. Daarmee houden we ze tevens in stand, zoals ik verderop zal uitleggen.

b. Timmerhout:

In Twente en de Achterhoek zien we veel hoge bomen in de wallen, meest eiken. Ook in Drenthe staan op regelmatige afstanden hoge eiken tussen het lagere hout op de wallen. Deze „*overstaanders*” deelden niet mee in het periodiek afgekapt te worden. Pas als ze groot en zwaar waren geworden werden ze geveld. Eikestammen werden vooral gebruikt voor het gebint van boerderijen en schuren. Dit „vierkante wark” zoals men in Drenthe zegt, draagt de hele verdere constructie van dak en muren, eeuwenlang hebben ze het uitgehouden, soms vol gaten van boktorren, maar ook weer gehard door uitgekristalliseerd urinezuur van het vee.

c. Geriefhout:

De schansen voor ovens en varkenspot werden gemaakt van de meest onbruikbare takken. Als het hout maar iets dikker werd, waren er wel palen van te maken voor tuunwerk. Op de 17e eeuwse schilderijen van Egbert van Drielt, de Drentse landschapsschilder, zien we die tuunen afgebeeld. Van takken gevlochten heiningen om de moestuin, soms om grotere stukken land, die toch te klein waren om ze met houtwallen te omgrenzen.

Dan kwamen er natuurlijk stelen uit, lijsterbes en es waren geliefd om hun taai elasticiteit. Daar maakte men *vlegels* van, een lange en een korte stok, verbonden door een palingvel. Door de korte stok met een klap te laten neerkomen op het uitgespreide koren, sloeg men de korrels uit de aren. Dit dorsen deed men op een schone, *lemen* vloer, die altijd enigszins veerkrachtig was.

Stelen van schop, hark, hamer en bijl kwamen natuurlijk ook uit

de houtwal. Voor de wandelstok van opa (een „goastok”) nam men vaak een tak die door kamperfoelie omwikkeld was geweest en zo een mooi gedraaide vorm had gekregen. Voor werk aan de draaibank leende zich het elzehout goed. Allerlei voorwerpen werden er uit gemaakt. Het bekendst zijn wel de klosjes, de stoffers waarin men varkenshaar stak en de degelijke pleebrillen.

d. Eikeschors:

De tijd dat eikeschors gebruikt werd in de leerlooierij gaat terug tot de twintiger jaren van deze eeuw. Men gebruikte de bast van 15 à 20 jarige eiken die in het voorjaar van het hout werd verwijderd, meestal door kloppen. Deze bast bevat een looizuurgehalte van 13 à 14%, bij oudere bomen daalt dit gehalte tot 5 à 8%. Het eikeschillen was seizoenarbeid, die ongeveer zes weken duurde. In het voorjaar trokken de eikschilders in huifkarren vanuit Brabant naar Drenthe. De leerlooierij heeft een grote invloed op het landschap gehad. Behalve uit houtwallen werden de eikeschors steeds meer betrokken uit speciaal aangelegde hakhoutpercelen. In 1955 was er in ons land nog zo'n 38.00 ha eikehakhout, dat sindsdien voor een belangrijk deel is omgezet in opgaand bos. Het looizuur wordt tegenwoordig chemisch bereid.

e. Doorns:

Doorns van meidoorn en sleedoorn werden gebruikt als worstepinnen. In bosjes bijeen worden ze verkocht aan grote vleesfabrieken, maar ook aan de slager. Goede schoenen waren vroeger met hout gepind of zoals het eigenlijk heette *geplegd*. De doorns vervingen hier de ijzeren spijkers, waren soepeler en minder zwaar.

f. Vruchten en dranken:

Bramen groeien vooral in en langs houtwallen en hagen. Ze zullen altijd gezocht zijn evenals vlierbessen en de kleine pruimpjes van de sleedoorn. Deze laatste is zo niet te eten, veel te zuur. Maar gelei en drankjes worden er al eeuwen van gemaakt zoals sleedoornjenever en likeur. De bottels van de hondroos en eventueel andere wilde rozesoorten worden gebruikt om er jam van te maken, vooral in de oorlog ontdekte men het hoge gehalte aan vitamine C. Een moeilijkheid was steeds om de harige vruchtjes uit de bottels te krijgen en de meeste mensen hebben daar nu dan geen zin meer in. Behalve de genoemde vruchten, gelei en drank haalden wij als jongens nog een heel apart drankje uit de wallen. In april hingen we flesjes aan het eind van afgesneden berketakken. De sapstroom is dan zo sterk dat een flesje gauw vol is. Wat suiker erbij en je had heerlijk berkensap. In oosteuropese landen maakt men er berkenwijn en zelfs bier van.

h. Braamranken.

Als braamranken ontdaan worden van hun stekels, gespleten met een mesje of spijthoutje en het merg wordt verwijderd, dan heeft men een sterke band. Vroeger gebruikte men die banden om er bijenkorven mee te vlechten. Het vlechtmateriaal zelf was

bomen vliegen. De rupsjes zijn mineerders in allerlei bomen, vooral eik en berk. Als de bladeren vallen, gaan ze mee, maken platte tasjes van bladstukjes en blijven deze van binnenuit beknagen. In de lente verpoppen ze in hun tasjes en komen uit in mei.

Tenslotte een heel mooi spinnetje, het *komkommerspinnetje* met haar helder lichtgroene achterlijf die het simpelste van alle webjes maakt in een berkeblad.

c. Kruidachtige planten:

Helemaal vooraan vinden we het *bosviooltje*. Ik heb de bloemen groot weergegeven om ze goed te laten zien. Vroeger heette dit viooltje „Rivinus viooltje” en het is te herkennen aan de bleke spoor aan de achterkant, te zien bij het meest rechtse viooltje. Daaronder zien we een rijpend vruchtje. In hagen op rijke grond vinden we ook wel het blauwsporig bosviooltje. Achter de viooltjes draait de *hop* zich omhoog, steun zoekend met z'n fijne haakjes. De stengels draaien zich steeds rechts om hun steunpunt heen. De vrouwelijke hopbellen werden vroeger wel verzameld voor het bier. Ze mogen dan echter geen zaad bevatten. Die bellen verschijnen pas in het najaar. Dan is er een plek met het fijne *dalkruid*. De tere bloempjes zijn toch vrij stevig zodat een koningin van de moshommels zich er goed aan kan vasthouden. Dalkruid vormt grote plekken in houtwallen of arme bossen. Op de bladeren zien we wel eens het bruinrode *leliehaantje*, een nauwe verwant van het „gewone” lakrode leliehaantje die onze tuinlelies het leven zo zuur kan maken. Een familielid van het dalkruid is de *salomonszegel*, de zeug met biggen zoals ze in Drente zeggen. Deze heeft buisvormige bloempjes waar vrij schaars hommels op af komen, meestal in de morgenuren. Beide soorten krijgen bessen, dalkruid rode, de zeug blauwzwarte. Heel mooie bessen, maar giftig! Hele plekken zien vaak wit van de *grootbloemige muur*. Het spijt me dat deze soort geen andere naam heeft, want kinderen vinden de naam niet leuk genoeg om te onthouden. Terwijl het toch een schoonheid van een bloem is. Hij lijkt oppervlakkig gezien sterk op de akkerhoornbloem, maar deze laatste groeit juist in de volle zon, is behaard en heeft vijf stempels, alle muurbloemen hebben er drie.

Dan de varens. Het meeste zien we de *eikvaren*, soms in grote plekken. Eikvarens houden niet van concurrentie, we zien we dan ook vooral op steile wallen tussen allerlei mossen in. Is het vochtig genoeg dan vinden we ook de *mannetjesvaren* met zijn slanke bladeren. De naam is weer verwarrend, varens zijn niet mannelijk of vrouwelijk, maar vroeger dacht men dat van wel. De veel zeldzamere *wijfjesvarens* vinden we niet zo vaak in houtwallen of ze moeten grenzen aan beken zoals in de Achterhoek vaak het geval is, ze houdt van vochtige loofbossen. Andere varens heb ik niet afgebeeld hoewel in sommige Friese houtwallen het mooie dubbelloof geregeld voorkomt. Tussen de varens en ook op andere plekken in de wal zien we heel vaak een van de meest karakteristieke houtwalplanten, de *rankende helmbloem*, hier getekend in de rand, bij de bramenjam. Een heel teer plantje dat toch grote oppervlakten kan bedekken. De

die tussen de bladeren doorvallen. Zonnen doet deze mooie vlinder zich heel graag op een braamblad. Kijk nog even naar het landhek op de plaat. Je ziet ze haast niet meer. Het Staatsbosbeheer heeft ze hier en daar weer geplaatst evenals het museumdorp Orvelte. Ze zijn gemaakt van een eikestam, die „uit de broek is gehakt”, d.w.z. de verdikking aan de onderkant in de grond is zorgvuldig meegekomen. Deze onderkant dient als gewicht voor het geheel dat scharniert op een pen/gat verbinding. Het andere eind rust in een gaffel. Achter het hek zien we hoe de boeren de lastige zwerfstenen die ooit eens bij het ploegen omhoogkwamen ook maar in de wal hebben gegooid. Helaas doet men dat tegenwoordig ook vaak met puin en allerlei afval. Daarboven bloeit hier *de meidoorn*, de hagedoorn zoals hij ook vaak wordt genoemd. Vroeger uiterst belangrijk als veekering, neemt deze struik nu meestal maar een bescheiden plaatsje in de houtwallen in. Voor de vogelwereld is hij van heel groot belang als broedboom en 's winters met z'n bessen.

Tenslotte dan de *berk*. Als gebruiksboom had hij altijd erg veel mogelijkheden, van berkerijs voor de bezems en „tuun” tot brandhout dat nog warmte geeft als het nat is.

Op de plaat staat de berk uit het beeld, alleen een tak hangt er voor ons. Die berketakken zijn vooral in mei een feest, want ze zitten overvol met allerlei insecten. Heel algemeen is de zwarte *berkebladroller*, die de mooie peperhuisjes maakt. We zien er links een aan het werk, hij heeft net de twee sneden in het blad gemaakt en de hoofdnerf ietsje aangebeten. Nu rolt hij de bladeren ineen en tenslotte worden er (meestal twee) eitjes ingelegd onder de blad huid. Hier en daar zien we de voltooide huisjes hangen.

De prachtige blauwe berkebladroller is wat minder algemeen. Deze soort rolt enkele jonge bladeren bij elkaar tot sigaar-vormige buisjes en legt haar eieren erin op dezelfde manier. Verder zien we enkele *langsprietberkehaantjes* met hun slanke achterlijf en lange spriet. Als de houtwal in de buurt van een heitje staat, kunnen we ze tegenkomen, ook trouwens geregeld op alleenstaande berken in de heide.

Berken zitten vaak vol met spinrupsjes, een hele grote familie van (meest) nachtvlinders. De rupsen missen de voorste drie paar buikpoten. Behalve de eerste zes echte poten vinden we achter dus maar vier zgn. naschuiers. Hierdoor lopen de rupsen op een heel typische manier, ze krommen telkens hun rug „als een wezel”. We zien er op de plaat ook een die zich op z'n „achterpoten” verheft en helemaal strekt. Zo buust het diertje een takje na. Wat we niet zien is een uiterst dun draadje dat vanuit de kaken naar het takje loopt en waarmee het zich vasthoudt. Bij deze spanrups hoort het vlindertje met de lange naam: *wit- en grijsbandsanner*. Het *berkeneenstaartje* lijkt door de tere bouw veel op een spanner maar behoort tot een aparte familie. De rups is niet afgebeeld en heeft een puntig staartje. Het *oogvlekkenlieveheersbeestje* is ons grootste lieveheersbeestje, behalve op berken vinden we het ook vaak op dennen. Aan het eind van de tak zien we een hele vlucht van goudkleurige *langsprietmotten* prachtige kleine vlindertjes met reusachtige sprietten vaak in „mugachtige” kleine zwermen rond

roggestro of het lange gras pijpestrootje, dat groeit op vochtige heideterreinen. De demonstratievlechters op markten e.d. gebruiken tegenwoordig bijna allemaal pitband of Spaans rietsplent, een produkt van een tropische klimplant, de rotan. Er zijn nog maar enkele oude mensen die zelf in de winter langs de houtwallen lopen om hun „braamsplent” te verzamelen. Braamranken zijn bewerkelijk, maar het resultaat is erg mooi. In tegenstelling tot de pitband steekt de braamsplent donker af tegen pijpestro of roggestro. Dergelijke korven zijn dan ook mooier en authentieker dan de andere.

II.3. NATUURLIJKE HISTORIE

a. Algemeen

De meeste planten en dieren leven niet midden in de grote bossen, maar langs de randen en op open plekken. Hagen en houtwallen vertegenwoordigen op langgerekte schaal dergelijke bosranden. Bewoners van het bos leven er, maar ook die van open natuurgebieden zoals heide met vliegdennen. Sommige leven alleen in de wal, andere zoeken hun voedsel erbuiten. De langgerekte begroeiingen vormen ware vluchtplaatsen voor de natuur. In streken waar hagen en wallen nog voldoende aanwezig zijn kunnen zij bestaande bosresten, moerasjes en andere natuurgebieden met elkaar verbinden. Dit is erg belangrijk omdat het cultuurland voor een aantal soorten insecten, reptielen en amfibieën een onoverkomelijke barrière vormen. In een klein gebied kan tengevolge van b.v. droogte of een strenge winter een bepaalde diersoort verdwijnen. In de natuur is dit normaal en wordt de betreffende soort vanzelf weer aangevuld. Is het natuurgebied klein en geïsoleerd dan is die aanvulling niet mogelijk. Dit is een belangrijke reden om steeds een soort netwerk van hagen enz. te handhaven. Ik denk hier vooral aan slangen, hazelwormen, padden, loopkevers (die niet kunnen vliegen) en kleine zoogdieren die open velden niet over durven of kunnen steken.

Flora en fauna hangt hier helemaal samen met de streek en de bodem waarop onze hagen groeien. Dikwijls is het een afspiegeling van de vroegere min of meer natuurlijke toestand. De prachtige meidoornhagen langs de rivieren hebben in hun ondergroei vaak planten uit de rijkere bossen zoals gevlekte aronskelk, kruisbladwalstro, Dolle kervel, heggerank en bosrank. De zeldzame klapekster is altijd gebonden aan doornhagen of struwelen.

Helaas verkeert, in vele gevallen, haag of houtwal in een slechte staat. Het periodieke kappen of snoeien is soms tientallen jaren achterwege gebleven, het vee vernielt de begroeiing of de wal of de zware bemesting en bespuiting van het aangrenzende cultuurland heeft een negatief effect. Inplaats van allerlei mooie wilde bloemen staat de wal dan vol brandnetels en groene grassen.

Het voorbeeld dat we op de plaat zien heeft nergens van te lijden en is goed onderhouden. Natuurlijk is het geheel enigszins gestileerd in die zin dat brandnetels ontbreken en allerlei typische soorten vrijdicht op een staan.

Sommige dieren zijn extra benadrukt omdat ze een belangrijke rol spelen, karakteristiek zijn of omdat ik er een persoonlijke binding mee heb. Als ik een goudvink hoor ben ik al onder de indruk, als ik hem zie, zie ik even niets anders meer. Ik heb me gehouden aan het gegeven, een houtwal, maar ik heb er met mijn eigen ogen naar gekeken, dus subjectief, niet met een fototoestel. De plaats is uitgegaan van een Drentse wal en het is hartje mei. In de rand ligt het seizoen wat later. Bovenaan bloeit de eerste kamperfoelie (juni) en onderaan is het al half augustus want de bramen zijn al rijp.

We zien de schaduwkant van de wal. Men kan vragen waarom bepaalde dieren ontbreken, want haas en konijn, egel en bunzing zijn allemaal houtwal bewoners evenals de reeën hebben dikwijls hun leger in een wal, maar meestal verhuizen ze als er koeien in het weiland grazen. Toch zien we ook overdag wel eens zoogdieren buiten en dat is ook op de plaat het geval.

b. De planten en hun bewoners

Houtgewassen:

Direkt op de voorgrond zien we de lijsterbes. Lijsterbessen zijn lang niet altijd in de wal aangeplant, maar vaak door de vogels gezaaid. Zij eten de bessen en de pitten komen met hun uitwerpselen naar buiten. De forse bloemtuiten hebben een eigenaardige ammonia-achtige geur en lokken daarmee bij goed weer vliegen en kevers aan. Het buigzame hout werd veel gebruikt voor allerlei kleinere gebruiksvoorwerpen, zoals handvaten, hengel e.d. Achter de lijsterbes en er bovenuit prijkt de vuilboom, net als de vorige werd hij door de vogels gezaaid.

De vuilboom is geliefd bij imkers vanwege de kleine onopvallende bloempjes die het hele seizoen bloeien en veel nectar bevatten. De eerst rode, later zwarte bessen zijn oneetbaar, je krijgt er diarree van, vandaar ook de naam.

In deze tijd leggen de citroentjes hun eieren op de bladeren, we zien bovendien een wijfje daarmee bezig.

Tussen deze struiken zien we overal eiketakken, dit zijn takken van hakhout. De bladeren zijn nog jong en hebben nog niet die rijkdom aan gallen, die we er in september op kunnen vinden, maar we zien er toch twee soorten. Het meeste valt de aardappelgal op. Deze enorme, sponsachtige soort ontwikkelt zich uit de bladknopen en verschijnt gelijk met het blad in mei. Binnenin zitten een aantal kamertjes met harde wanden en ontwikkelen zich de larven van een galwesp *Biorrhiza pallida*. Later rotten de sponsachtige delen van de gal weg. De kamertjes blijven en bieden vaak nog een woonplaats aan galmuglarven. Heel dikwijls vindt men er ook heel andere soorten galinsekten in die gebruik maken van de mogelijkheid om in deze sappige bal hun eieren te leggen.

Een andere soort is het besgalletje. Soms vinden we dit doorschijnende, kogelronde galletje ook op de bladeren. Heel dikwijls echter, zoals getekend, op de meeldraadkatjes. Deze gal is volgroeid, de bewoner is eveneens een galwesp (*Neuroterus Baccarum*).

Aan het eind van het eerste deel van de wal zien we nog een eik, een echte voorstaander.

Een andere houtsoort is de vogelkers die bloeit met witte

bloemtrossen. Verwar hem niet met de Amerikaanse vogelkers, die dikkere, glanzende bladeren heeft en kleinere bloemtrossen. De Amerikaanse heeft al heel wat houtwallen verpest door alle andere planten te verdringen. Onze eigen vogelkers is vriendelijker. De bloemen worden bezocht door allerlei insecten, vooral wilde bijtjes. De bladeren hebben aan de voet twee duidelijke klieren. Deze bevatten nectar en worden vaak bezocht door de grote, zwarte, glanzende houtmieren, die er dol op zijn. Op die manier komen de snoepers er niet aan toe om naar de bloemen te klimmen en daar de nectar te stelen. Die is bedoeld voor de echte bestuivers, de bijen met hun ruige pels waarin het stuifmeel blijft zitten. (honingklieren, mieren noch wilde bijen zijn op de plaat te zien).

De Drentse wallen zijn beroemd om de vaak schitterende hulst die er ook 's winters een warme, donkere kleur aangeven. Bij de reproductie van de plaat is deze hulst er het slechts af gekomen. Zij is op 't origineel donkerder met glimvlekjes op de bladeren. Hulst draagt alleen bessen wanneer er mannelijke en vrouwelijke bomen bij elkaar staan, de struik (of boom) is tweehuizig. Let buiten eens op witte, zoetgeurende bloemen die in het voorjaar aan de voet van de bladeren zitten. Allerlei insecten komen er op af en ze zijn net zo mooi als de bekende bessen.

De kamperfoelie heb ik in de rand geplaatst. Als deze voor de eerste maal bloeit is de lente voorbij en begint de zomer. 's Avonds geuren de bloemen zo sterk dat je het al op een afstand merkt. Daarmee lokken ze nachtvlinders. Op de bladeren zien we vaak de kronkelige gangen van insectelarven, het kunnen rupsjes zijn of vliegelarven, we noemen ze *mineerders*.

De schorpioenvlieg kunnen we overal in houtwallen tegenkomen. Hun naam danken zij aan het geslachtsapparaat van het mannetje, dat lijkt op de gifstekel van een schorpioen. Ze zijn volmaakt onschuldig en steken hun typische verlengde kop graag in allerlei bloemen. Ook knagen ze wel aan halfdode insecten. Kamperfoelie is een klimplant die hele dichte begroeiingen kan veroorzaken. Soms „wurgen” ze wel eens een jong boompje. De dichte vertakkingen zijn ideaal voor vogels zoals het winterkoninkje om er in te nestelen.

De *braam* die we onderaan in de rand zien, rekenen we ook maar tot de houtgewassen, hoewel het hout meestal maar één winter overleeft. Er zijn tientallen soorten en vormen van bramen, die alleen door specialisten te herkennen zijn. De dichte braamstruiken vormen een prima milieu voor een heleboel dieren. Vogels maken er hun nesten in, muizen en spitsmuizen lever er onder, insecten leven van de bladeren, in de stengels en bezoeken in meestal zeer grote getale de bloemen. We zien weer een mineerder. Let in de winter eens op de gangen van de mineerders die dan als witte lijntjes op de soms wijnrode of diepgroene bladeren te zien zijn. Twee vlinders zien we, onderaan een nachtvlinder, het *braamuiltje* met prachtige perzikkleurige vlekken. De engelsen spreken dan ook van peach-blossom. Rechts zien we een dagvlinder, het *bonte zandooje* die vaak vrij traag rondfladdert in de plekken zonlicht